

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ & ΧΩΡΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ_1

Ακαδημαϊκό έτος: 2018-2019

Σπουδαστές

Μαθιουδάκης Αναστάσης
Σαμπροβαλάκης Αριστοτέλης
Ψαρουδάκη Σοφία

Υπεύθυνος Φροντιστηρίου: Κ. Σερράος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α' ΕΝΟΤΗΤΑ: ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ.....	3
Β' ΕΝΟΤΗΤΑ: ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΠΕΡΙΟΧΗΣ.....	5
Γ' ΕΝΟΤΗΤΑ: ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΛΕΤΗΣ.....	14
Δ' ΕΝΟΤΗΤΑ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ.....	19

A. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

ΟΠΕΙΡΑΙΑΣ ΩΣ ΕΠΙΝΕΙΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

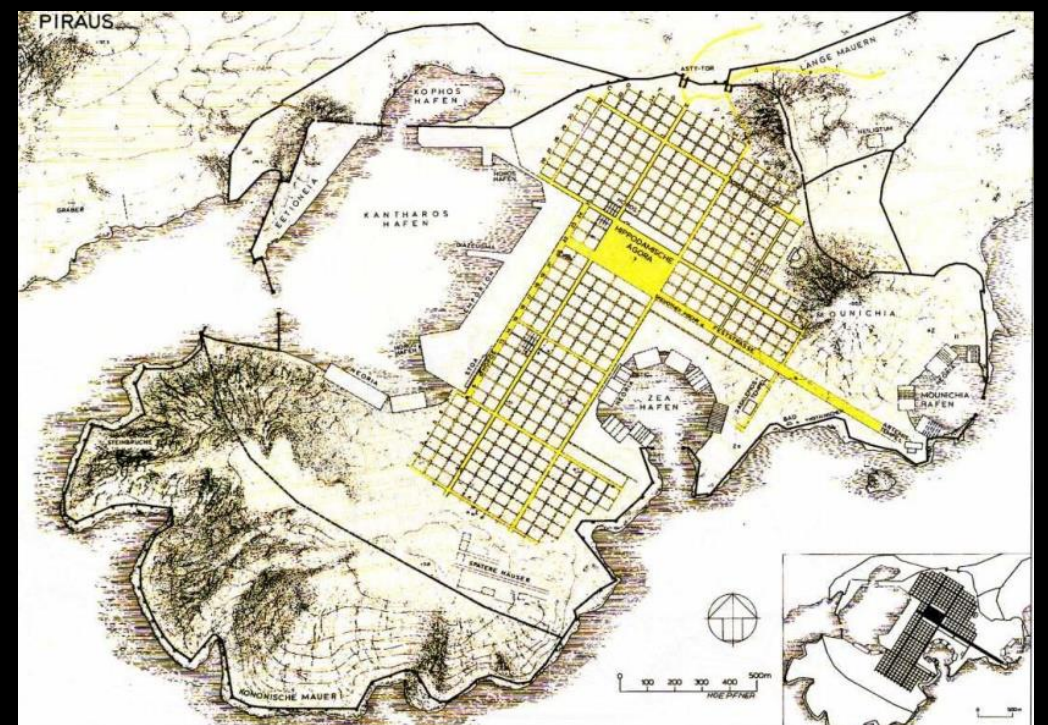
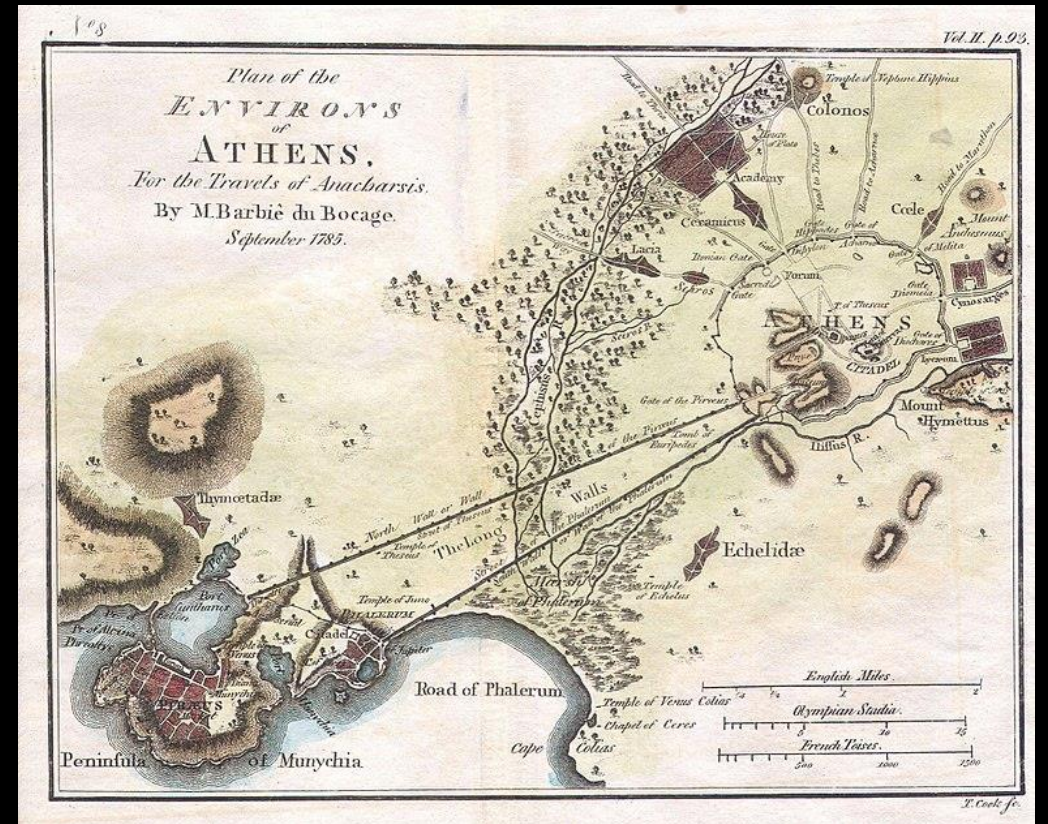
Κλασσική εποχή

Λειτουργεί ως επίνειο και παραμένει ως ένας σχετικά ασημαντος οικισμός σε σύγκριση με τη δυναμική της Αθήνας. Η δυσκολία κατοίκησης στην περιοχή, λόγω των ανωμαλιών του εδάφους και των ελών, τον κρατά περιορισμένο σε έκταση και δεν διευκολύνει την ανάπτυξή του. Στα ιστορικά χρόνια, ο Πειραιάς πρωτοαναφέρεται το 510 π.Χ. σε κείμενα σχετικά με τις γνωστές μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη. Χρησιμεύει ως ορμητήριο της αναπτυσσόμενης Αθήνας, για την απόκτηση πολιτικής και οικονομικής δύναμης. Για πρώτη φορά ονομάζεται "Δήμος", λόγω της διοικητικής διαίρεσης της πόλης κράτους των Αθηνών σε 10 φυλές και 176 δήμους. Ο Θεμιστοκλής ήταν ο πρώτος που συνειδητοποίησε τη στρατηγική θέση του Πειραιά με τα τρία φυσικά του λιμάνια και το 493 π.Χ. ξεκίνησε μεγάλα λιμενικά και οχυρωματικά έργα στην περιοχή, συνδέοντάς την διαμέσου των Μακρών τειχών με την Αθήνα. Χρονολογία σταθμός για τη φυσιογνωμία της πόλης, η οποία γίνεται αντιληπτή ως στις μέρες μας, είναι το διάστημα μεταξύ 451 – 446 π.Χ., τότε, ο Πειραιάς, ρυμοτομείται από τον ίδιο τον Ιππόδαμο τον Μιλήσιο, με σύστημα ορθοκανονικής χάραξης.

ΤΟ ΙΠΠΟΔΑΜΕΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Χαρακτηριστικό της πρώτης οργανωμένης στην ιστορία της πόλης επέμβασης πολεοδομικού χαρακτήρα, είναι ότι το Ιπποδάμειο σύστημα, που βασίζεται στη δημιουργία ενός δικτύου παράλληλων και κάθετων μεταξύ τους ευθύγραμμων δρόμων, που τέμνονται έτσι, ώστε τα οικοδομικά τετράγωνα

που δημιουργούνται να είναι κανονικά και να διευκολύνουν τη χάραξη οικοπέδων ίσου εμβαδού, απλώθηκε σαν σεντόνι πάνω από την χερσόνησο, αγνοώντας τη γεωμορφολογία της. Γινόταν, δηλαδή, προσαρμογή του καννάβου στο φυσικό έδαφος. Οι θέσεις των δημόσιων κτιρίων, των πλατειών, των ναών, αλλά και των κατοικιών, καθορίζονταν με ακρίβεια. Τέλος, ο πολεοδομικός σχεδιασμός του Ιππόδαμου προέβλεπε, ακόμη και τον σωστό φωτισμό και αερισμό των κατοικιών, με βάση τον προσανατολισμό Βορρά-Νότου, στα πλαίσια της υγιεινής διαβίωσης στην πόλη.

Α. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Αρχές 19ου αιώνα: Παρατηρείται αύξηση των επισκεπτών της Αθήνας, οπότε ο Πειραιάς χρησιμεύει ως σημείο τελωνειακού ελέγχου και εξυπηρέτησης των βραχέων επισκεπτών σε επίπεδο μεταφορικών μέσων.

1821: Διατίθεται μοναστηριακή γη με σκοπό την περίθαλψη των προσφύγων και ταυτόχρονα στην περιοχή κατοικούν όσοι ασχολούνται με εμπόριο μέσω θαλάσσης.

1830: Επί κυβερνήσεως Καποδίστρια, η ανάπτυξη του υπήρξε τουλάχιστον εντυπωσιακή. Άρχισε να γίνεται πόλος έλξης μεταναστών. Δεν είναι τυχαία τα ονόματα που έχουν κάποιες από τις συνοικίες του, που δηλώνουν την προέλευση των κατοίκων, όπως τα Υδραιϊκά, ή τα Μανιάτικα. Γίνεται, λοιπόν, οργανωμένα η πρώτη εγκατάσταση προσφύγων και μεταναστών μέσα στην υπάρχουσα κοινωνία των μόνιμων κατοίκων.

1834: Σύνταξη του πρώτου επίσημου πολεοδομικού σχεδίου.

1922: Μεγάλη ώθηση στην οικονομική του ανάπτυξη έδωσε η έλευση στην Ελλάδα των προσφύγων μετά τη μικρασιατική καταστροφή του 1922, πολλοί εκ των

οποίων εγκαταστάθηκαν στην ευρύτερη περιοχή.

20ος αιώνας: Ο Πειραιάς της μεγάλης ευημερίας και της ακμής, χαρακτηρίζεται κυρίως για τη βιομηχανική του ανάπτυξη και την έντονη δραστηριότητα του κεντρικού λιμανιού.

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

21ος αιώνας: Δυσανάλογα προς την πλούσια ιστορία του και τις πολυπληθείς μαρτυρίες, η επιστημονική διερεύνηση και η τεκμηριωμένη καταγραφή των χαρακτηριστικών του νεώτερου Πειραιά είναι περιορισμένες, λόγω της πολυπλοκότητας της κατάστασης που επικρατεί στην πόλη και τις συνοικίες της. Το συνονθύλευμα της λειτουργικής συγκρότησης και της πολεοδομικής εξέλιξης της νεώτερης πόλης, όσο και η αρχιτεκτονική της ταυτότητα, αποτελούν αντικείμενο μελέτης για πολλούς σύγχρονους ερευνητές, όσο και για την παρούσα εργασία.

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

21ος αιώνας_ Δυσανάλογα προς την πλούσια ιστορία του και τις πολυπληθείς μαρτυρίες, η επιστημονική διερεύνηση και η τεκμηριωμένη καταγραφή των χαρακτηριστικών του νεώτερου Πειραιά είναι περιορισμένες, λόγω της πολυπλοκότητας της κατάστασης που επικρατεί στην πόλη και τις συνοικίες της. Το συνονθύλευμα της λειτουργικής συγκρότησης και της πολεοδομικής εξέλιξης της νεώτερης πόλης, όσο και η αρχιτεκτονική της ταυτότητα, αποτελούν αντικείμενο μελέτης για πολλούς σύγχρονους ερευνητές, όσο και για την παρούσα εργασία.

Β. ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Αεροφωτογραφία Υπάρχουσας Κατάστασης

Β. ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

ΠΕΡΙΟΧΕΣ

Παρατηρούμε ότι η περιοχή μελέτης μας χωρίζεται σε 5 υποπεριοχές-γειτονιές. Κάθε μια από τις οποίες έχει δικό της χαρακτήρα παρουσιάζοντας μια αυτοτελή δομή μέσα στην οποία κανείς συναντά τοπόσημα χώρους πρασίνου και άλλες παρόμοιες λειτουργίες οι οποίες διαμορφώνουν το προφίλ της.

- Χατζηκυριάκειο
- Πειραική
- Καλλίπολη
- Άγιος Βασίλειος
- Υδραϊκά

Β. ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

ΑΝΑΓΛΥΦΟ

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το φυσικό ανάγλυφο της περιοχής, που διαμορφώνεται από τον λόφο πάνω στον οποίο είναι κτισμένη. Από τα αρχαία κιόλας χρόνια οι λόφοι του Πειραιά έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην οχύρωσή του βοηθώντας τον να αναπτυχθεί οικονομικά δημιουργώντας ένα ισχυρό εμπορικό κέντρο. Παράλληλα το έντονο ανάγλυφο προσδίδει ποικιλομορφία χώρων και ενδιαφέρουσες οπτικές φυγές.

Β. ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Χαρακτηριστικό της περιοχής μελέτης είναι η συνύπαρξη δύο διαφορετικών πολεοδομικών συστημάτων. Αρχικά, συναντάμε το Ιπποδάμειο σύστημα στο μεγαλύτερο μέρος της χερσονήσου, το οποίο απλώνεται σαν πέπλο αγνοώντας το ιδιόμορφο ανάγλυφο, χαράζοντας ορθοκανονικές διατάξεις τετραγώνων σε αυτό. Παράλληλα στο νότιο τμήμα της χερσονήσου αναπτύσσεται ένα οργανικό σύστημα στη περιοχή της πειραιϊκής, το οποίο φαίνεται να ακλουθεί το ανάγλυφο αυτής.

- ΙΠΠΟΔΑΜΕΙΟ
- ΟΡΓΑΝΙΚΟ

Β. ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

ΚΤΙΣΤΟ-ΑΚΤΙΣΤΟ

Η φυσιογνωμία του αστικού ιστού, που προκύπτει από την ανάγνωση του παρόντος χάρτη, καταδεικνύει έναν πυκνά δομημένο ιστό. Το φαινόμενο εντείνεται, λόγω της μεγάλης κλίμακας και του ύψους των κτιρίων. Χαρακτηριστικό σημείο, που κανείς αντιλαμβάνεται αυτή τη μεγάλη κλίμακα, είναι το όριο ένωσης της πόλης με το φυσικό στοιχείο της θάλασσας και την ακτογραμμή. Επιπλέον τα οικοδομικά τετράγωνα κυμαίνονται σε αναλογίες 1:1, 1:2, 1:3, 1:4.

Β. ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

ΠΡΑΣΙΝΟ

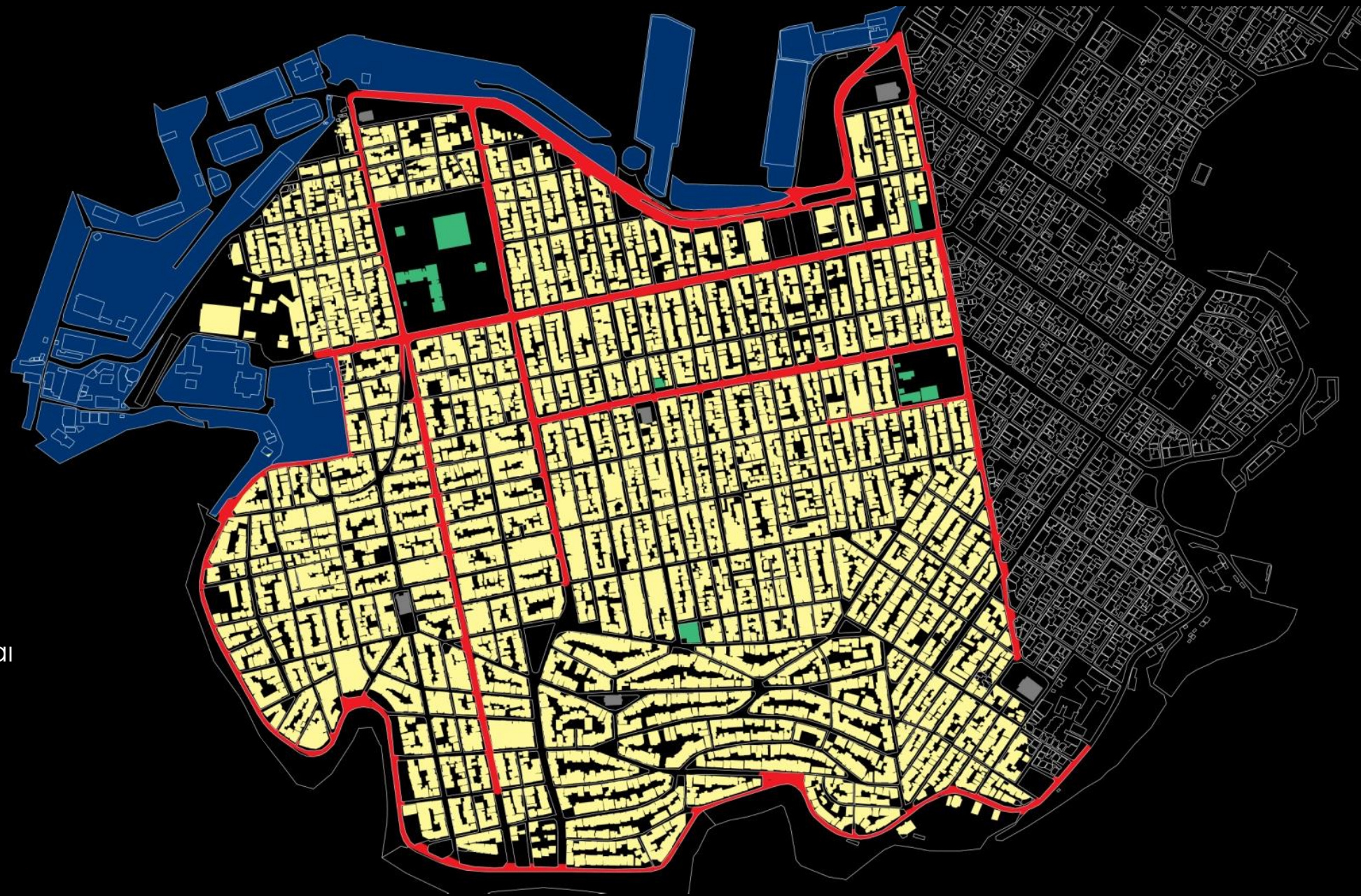
Την εικόνα της πόλης συμπληρώνουν ανοικτοί χώροι και χώροι πρασίνου, που εντοπίζονται σημειακά στο χάρτη. Συγκεκριμένα, διακρίνονται τέσσερις βασικοί τέτοιοι χώροι (Πλ. Πηγάδας, Χατζηκυριάκειο Ίδρυμα, βόρεια και νότια παραλιακή ζώνη). Πέρα, όμως, από τις βασικές αυτές εκτάσεις πρασίνου, στις οδοὺς διακρίνονται γραμμικές φυτεύσεις δέντρων στα πεζοδρόμια.

Β. ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ

Σχετικά με τις χρήσεις γης, κάνοντας μία αφαιρετική προσέγγιση, παρατηρούνται τέσσερις ενότητες, οι οποίες αναφέρονται στη συνέχεια, βάση της επιφάνειας που καταλαμβάνουν. Η πρώτη χρήση, που συναντάμε σε μεγαλύτερη κλίμακα, είναι η μικτή κατοικία, ακολουθεί το εμπορικό τμήμα και οι δραστηριότητες σχετικά με την αναψυχή και την εστίαση, που είναι άμεσα συνυφασμένο με το τρίτο τμήμα χρήσεων, το οποίο αφορά στις λειτουργίες και δραστηριότητες του κεντρικού λιμανιού του Πειραιά. Τέλος, το τέταρτο αφορά τα σχολεία τα οποία καταλαμβάνουν σημαντικό μέρος της περιοχής (Χατζηκυριάκειο).

- ΣΧΟΛΕΙΑ
- ΕΜΠΟΡΙΚΟΙ ΔΡΟΜΟΙ
- ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ
- ΧΡΗΣΕΙΣ ΛΙΜΑΝΙΟΥ

Β. ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Την περιοχή διατρέχουν πέντε κεντρικοί οδικοί άξονες καθώς και οι παραλιακές ζώνες όπου συγκεντρώνονται οι περισσότερες εμπορικές δραστηριότητες και χαρακτηρίζονται από έντονη ροή οχημάτων. Πιο συγκεκριμένα, η οδός Σαχτούρη, Χατζηκυριάκου και οι δύο παραλιακές ζώνες φαίνεται να έχουν την εντονότερη ροή οχημάτων και μέσω μαζικής μεταφοράς.

ΦΥΓΗ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΣΑΧΤΟΥΡΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΓΙΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ

Γ. ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

ΤΑ 6 ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ ΤΕΤΡΑΓΩΝΑ

Η περιοχή μελέτης μας βρίσκεται νότια της Πλατείας Πηγάδας. Αποτελείται από 6 οικοδομικά τετράγωνα (1623, 1624, 1625, 1626, 1627, 1428) που εκτίνονται από την οδό Φλέσσα έως την οδό Σαχτούρη (δυτικά προς ανατολικά). Οι οδοί που τα διατρέχουν και είναι παράλληλοι μεταξύ τους είναι η οδός Θεοχάρη και η οδός Σπ. Λάμπρου. Τέλος, οι επιμέρους οδοί είναι οι Μπότσαρη, Κανάρη, Ιάσονος, Σερφιώτου, Τομπαζη (δυτικά προς ανατολικά). Την περιοχή συνθέτουν ψηλές πολυκατοικίες με μικροεπιχειρήσεις στα ισόγεια. Υπάρχει μονάχα ένα ιδιωτικό σχολείο επί της οδού Σπ. Λάμπρου στο οικοδομικό τετράγωνο 1625.

Γ. ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

ΧΑΡΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΙΣΟΓΕΙΩΝ

Την πλειοψηφία των ισόγειων αποτελούν κατοικίες και πιλοτές, ενώ κάποιες εμπορικές χρήσεις φαίνεται να υπάρχουν κυρίως επι των οδών Σαχτούρη και Θεοχάρη. Επιπλέον, τα τετράγωνα συμπληρώνουν ένα ιδιωτικό σχολείο και δύο ερείπια.

Γ. ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

ΧΑΡΤΗΣ ΑΡΙΘΜΟΥ ΟΡΟΦΩΝ

Παρατηρούμε ότι τα περισσότερα κτίρια έχουν ύψος τεσσαρων ορόφων καθώς και ότι τα χαμηλά κτίρια είναι λιγοστά. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι είναι μια περιοχή με υψηλό συντελεστή δόμησης και πυκνό αστικό ιστό.

Γ. ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

ΧΑΡΤΗΣ ΕΤΟΥΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ

Τα περισσότερα κτίρια της περιοχής μελέτης μας κυμαίνονται στις χρονολογίες 1950 με 1985. Επομένως είναι μια περιοχή η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί σχετικά νέα καθώς παρατηρούμε ότι κτίρια μεταξύ 1920 και 1950 είναι λιγοστά και εκείνα προ του 1920 σπανίζουν.

Γ. ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

ΧΑΡΤΗΣ ΕΙΔΟΥΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ

Στην περιοχή μελέτης μας κυριαρχεί το μπετόν αρμέ σαν υλικό κατασκευής των κτιρίων, γεγονός το οποίο αιτιολογεί τη χρονολογία κατασκευής τους. Τα λιθόκτιστα κτίρια αποτελούν τρία νεοκλασικά. Τελος ένα πλίνθινης κατασκευής κτίσμα παρατηρείται στην περιοχή μας.

Γ. ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

ΧΑΡΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Στον διπλανό χάρτη παρατηρούμε ότι τα περισσότερα κτίρια βρίσκονται σε καλή ή μέτρια κατάσταση και σε αυτά ανήκουν κτίρια κυρίως της περιόδου 1950-1985. Ενώ, κακής κατάστασης κτίρια και ερείπια σπανίζουν.

Ερείπιο

Καλή κατάσταση

Μέτρια κατάσταση

Δ . ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΑΝΑΓΛΥΦΟ

ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

- Δημιουργίαφυγών και θεάσεων προς την θάλασσα και προς την πόλη
- Ύπαρξη ποικιλομορφίας στο αστικό περιβάλλον
- Πιο καθαρή ατμόσφαιρα στα ψηλότερα σημεία της χερσονήσου

ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

- Δυσκολία μετακίνησης κυρίως για τους πεζούς (Α.Μ.Ε.Α, ηλικιωμένοι)
- Δυσκολία ορατότητας στην κυκλοφορία των οχημάτων

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ-ΣΥΣΤΗΜΑ

ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

ΙΠΠΟΔΑΜΕΙΟ

- Σωστή οργάνωση χρήσεων γής
- Ίση κατανομή οικοδομικών τετραγώνων
- Δημιουργίαφυγών
- Εύκολος προσανατολισμός και πιο οργανωμένη κυκλοφορία στους δρόμους

ΟΡΓΑΝΙΚΟ

- Ενδιαφέρουσες χαράξεις προσαρμοσμένες στο ανάγλυφο

ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

ΙΠΠΟΔΑΜΕΙΟ

- Οι χαράξεις καθιστούν το τοπίο μονότονο
- Αψηφά το ανάγλυφο άναρχα όμως με τις δικές του αρχές

ΟΡΓΑΝΙΚΟ

- Έλλειψη οργάνωσης
- Δυσαναλογία οικοδομικών τετραγώνων
- Άνιση κατανομή οικοπέδων
- Δύσκολος προσανατολισμός

Δ . ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

- Πυκνά δομημένος ιστός
- Μεγάλο ύψος κτιρίων συγκριτικά με το πλάτος των δρόμων
- Τα ψηλά κτίρια μπλοκάρουν παράλληλα τη διέλευση ηλιακών ακτίνων
- Έλλειψη ελεύθερων χώρων
- Δημιουργία αστικής χαράδρας με αποτέλεσμα την μη σωστή ανακύκλωση του αέρα
- Αντίθεση πυκνού δομημένου ιστού και φυσικού περιβάλλοντος (θάλασσα)

ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

- Χώροι εκτόνωσης (Πλ. Πηγάδας) και αναψυχής (νότια ακτογραμμή)
- Πηγή οξυγόνου για την πόλη
- Ομορφαίνει το αστικό τοπίο
- Λιγосτοί και υποβαθμισμένοι χώροι πρασίνου
- Οι γραμμικές φυτεύσεις στα πεζοδρόμια είναι ανεπαρκείς και δε μειώνουν την αναλογία του δομημένου ιστού με το πράσινο

Δ . ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

- Εύκολη πρόσβαση στους εμπορικούς χώρους λόγω της συγκέντρωσής τους στους κεντρικούς οδικούς άξονες
- Η έντονη ύπαρξη κατοικίας δημιουργεί γειτονιές κεντρικά της χερσονήσου
- Συνύπαρξη χώρων αναψυχής, νότια της χερσονήσου, με τη θάλασσα

ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

- Η έντονη εμπορική δραστηριότητα πλοίων και υπηρεσιών του λιμανιού δημιουργεί σύγχυση και θόρυβο στη περιοχή.
- Η δραστηριότητα του λιμανιού και συγκεκριμένα η παρουσία των υπερμεγέθη πλοίων δημιουργεί μια οπτικά δυσανάλογη κλίμακα .

ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

- Λόγω του πολεοδομικού συστήματος, το οποίο δημιουργεί κάθετους και παράλληλους δρόμους, γίνεται αποσυμφόρηση των κεντρικών οδικών αξόνων σε μικρότερο χρονικό διάστημα.
- Οι κεντρικοί δρόμοι παραλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος της κυκλοφορίας με αποτέλεσμα να έχουμε ήσυχες γειτονιές.

ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ

- Η μεγάλη κυκλοφορία στις παραλιακές οδούς λόγω του λιμανιού και των χώρων εστίασης, υποβαθμίζει την ζωή των κατοίκων

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Καρύδης Δ., ΤΑ ΕΠΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ, εκδόσεις Παπασωτηρίου 2 η έκδοση, Αθήνα, 2008
- Μαλικούτη Στ., Πειραιάς 1834 – 1912, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, 2004
- Μπούρας Χ., Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα, 1999
- Στάινχαουερ Γ., Μαλικούτη Στ., Τσοκόπουλος Β., Γκανιάτσας Β., ΠΕΙΡΑΙΑΣ ΚΕΝΤΡΟ ΝΑΥΤΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ, εκδόσεις Αιγής, Αθήνα, 2012
- Χαριτόπουλος Δ., ΕΚ ΠΕΙΡΑΙΩΣ ΔΙΑΔΡΟΜΗ 1947-1967, Αθήνα, εκδόσεις Τόπος, 2012